
Annet Schoot Uiterkamp

**STUTTER, HOUWER, VLIAGENIER.
SOCIAAL-PROFESSIONEEL PROFIEL
VAN TEWERKGESTELDEN IN DE
WILLEM-SOPHIA, 1945-1946***

---

* Hierbij dank ik Jos Odekerken voor zijn hulp bij het opzetten en uitwerken van de database. Zonder zijn hulp was dit artikel niet mogelijk geweest.

Abstract

Timberman, hewer, aviator. The socio-professional profile of political prisoners at the mine Willem-Sophia, 1945-1946

This article is a sequel to “For the time being keep it silent”. Employment of political prisoners at the mine Willem-Sophia in Spekholzerheide (1945-1946) in *Jaarboek 2017*. It outlines the profile of the first political prisoners employed in this mine. The data are extracted from two registers that include personal and professional particulars of the 641 employees concerned. It surveys former employer or profession, place of origin, age, duration of employment and reason of dismissal of the political prisoners in comparison with the ‘free’ miners. The detention grounds are discussed and illustrated by some case histories. Apart from their political collaboration there seems to be no remarkable differences between this group of ‘infected’ miners and their ‘free’ colleagues.

Medio september 1944 hadden de Amerikanen het gebied rond de Limburgse mijnen bevrijd en kon met het herstel en het weer opstarten van de steenkolenmijnen worden begonnen. Nederland had tijdens de wederopbouw te kampen met een enorme kolennood die mede verband hield met een nijpend tekort aan kolendelvers. Toch was er voor Duitsers en collaborateurs geen plaats meer, hoewel daar ervaren kolenhouwers tussen zaten. Ook de mijnbedrijven moesten gezuiverd worden van ‘ongewenschte elementen’.¹ De meeste verdachten waren in afwachting van een proces tijdelijk opgesloten in interneringskampen. Kamp Spekholzerheide, dicht bij de mijn Willem-Sophia in dezelfde plaats, was één van die kampen; het zat vol oud-mijnwerkers. In een eerder artikel kwam ik tot de conclusie dat men een tijdelijke oplossing voor het kolen- en personeelsprobleem had gevonden. Met instemming van de Adviescommissie voor Arbeidszaken (Ad-VA), waarin ook vakbondsvertegenwoordigers zitting hadden, mochten politieke delinquenten vanaf eind augustus 1945 aan de slag als arbeider ondergronds. Eerst ging het in alle stilte. De mijn Willem-Sophia speelde een voortrekkersrol. Toen het daar eenmaal goed liep, kon men het aantal delinquenten gaan uitbreiden naar andere mijnen en vanuit kampen in het gehele land. Vanaf juni 1946 werd de tewerkstel-

1 Term gebruikt door directeur C.F.A. de Groot van de Willem-Sophia. SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 677, dossiermap ‘behoort bij 47’: notulen vergadering Commissie van Bijstand, 6 okt. 1944.

'Kamp Spekholzerheide': de leegstaande openbare lagere school in Spekholzerheide deed dienst als onderkomen voor de politieke delinquenten die vanaf augustus 1945 in de Willem-Sophia tewerkgesteld werden. Collectie Gemeentearchief Kerkrade.

ling geformaliseerd en konden ook gedetineerde niet-mijnwerkers op vrijwillige basis gaan werken in de mijnen.²

In dit vervolgartikel probeer ik het profiel van de eerste jaargang tewerkgestelden te reconstrueren, in vergelijking met vrije arbeiders. Daarbij ga ik in op het aantal tewerkgestelden, hun vroegere werkgever of beroep, hun herkomst en hun leeftijd. Tevens bereken ik hoelang ze tewerkgesteld waren in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide. Ook de ontslagredenen komen aan de orde. Zo gaan we op zoek naar een antwoord op de vraag, in hoeverre deze specifieke groep zich onderscheidde van de vrije mijnwerkers. Ten slotte bespreek ik waarom ze gedetineerd werden, mede aan de hand van een paar casussen. Het gaat hierbij uitdrukkelijk alleen over de eerste periode van tewerkstelling, augustus 1945 tot en met 6 juni 1946. De ervaringen die de Willem-Sophia opdeed met de inzet van delinquente arbeiders, waren vermoedelijk van invloed op het besluit om het experiment op te schalen.

2 Annet Schoot Uiterkamp, "Voorloopig in alle stilte". Tewerkstelling van politieke gevangenen in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide (1945-1946), *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 62 (2017) 166-192.

Bronnen

Vanaf 27 augustus 1945 hield de Willem-Sophia nauwkeurig bij wie als gedetineerde tewerk werd gesteld. In een speciaal schrift schreef een beambte bijna dagelijks de namen bij van de gevangenen, alfabetisch op familienaam. Naast naam en voorletters werden stamboeknummer of mijnnummer (= penningnummer) genoteerd, geboortedatum, kwaliteit (functie waarin men was aangesteld), datum van indiensttreding, ontslagdatum, aanmerkingen over ontslagreden of ziekte, gegevens over waar men vroeger had gewerkt, inclusief eventuele mijnnummers elders. Er ontbreken rubrieken voor geboorte- of woonplaats en burgerlijke staat. Het schrift bevat gegevens van 27 augustus 1945 tot en met begin juni 1946. Vanaf nu citeer ik deze bron als oude schrift.³

In de loop van juni 1946, toen nog meer mijnen overgingen tot het toelaten van gedetineerden, werd een nieuw boek in gebruik genomen.⁴ Alle namen die ook in het oude schrift stonden, werden in het nieuwe boek in alfabetische volgorde overgeschreven, alleen nauwkeuriger. Namen en voorletters werden verbeterd, gegevens aangevuld. Het bevat verder dezelfde rubrieken, alleen is er een kolom toegevoegd met als opschrift: 'in vasten dienst genomen WS'. Ook in dit boek is geen rubriek opgenomen voor geboorte-, woonplaats of burgerlijke staat. De gegevens lopen van 27 augustus 1945 tot en met mei 1952, de laatste maand waarin nog gedetineerden werkzaam waren in de Willem-Sophia. In het vervolg citeer ik deze bron als nieuwe boek.⁵

Bij onderstaande berekeningen is uitgegaan van het oude schrift uit augustus 1945. Alle gegevens hieruit zijn in een database overgenomen en gecontroleerd, verbeterd of aangevuld met gegevens uit het nieuwe boek van 1946. In het schrift stond bijvoorbeeld alleen de datum van indiensttreding vermeld, in het nieuwe boek ook de ontslagdatum die niet eerder bekend was, omdat het ontslag in 1947 plaatsvond. Namen die na 6 juni 1946 in het nieuwe boek werden opgeschreven, zijn niet in de database opgenomen. Het onderzoek beperkt zich tot de eerste periode van tewerkstelling. Nadat alle gegevens uit het oude schrift waren ingevoerd, totaal 644 records, vielen er bij controle drie af. Twee bleken per abuis twee keer genoteerd te zijn in één of beide bronnen, en één was alleen onvolledig in het oude schrift vermeld en daar ook weer doorgestreept.

3 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945'.

4 Schoot Uiterkamp, "'Voorloopig in alle stilte'", 188-191.

5 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Aantallen

Voordat ik inga op andere aspecten van de tewerkgestelden, is het van belang te weten om hoeveel mannen het eigenlijk ging. Op 18 augustus 1945 besloot de Adviescommissie voor Arbeidszaken om ongeveer 225 geïnterneerde NSB'ers uit het kamp Spekholzerheide tewerk te stellen in de mijn Willem-Sophia.⁶ Komt dit getal overeen met het werkelijk aangestelde aantal mannen? Uit de analyse van de bronnen bleek dat aanvankelijk het aantal niet veel afweek van het aantal op grond waarvan het besluit genomen was. Maar later bleek het in sommige maanden om meer mensen te gaan. Van 27 augustus 1945 tot en met 6 juni 1946 werkten uiteindelijk 641 man enige tijd als gedetineerde ondergronds bij de mijn in Spekholzerheide.

Tabel 1 geeft weer wanneer de 641 politieke gevangenen tewerk werden gesteld in de mijn. De aanstellingsdatum werd bij binnenkomst vastgelegd. Bij ontslag, na een dag, een week, of na maanden, werd de einddatum van hun tewerkstelling bij de Willem-Sophia en de ontslagreden in hetzelfde schrift vermeld. Dat wilde niet in alle gevallen zeggen dat men definitief vrij was gekomen. Reden voor ontslag kon bijvoorbeeld ziekte, of overplaatsing naar een ander kamp zijn. Hierna kon men later nog weer eens in dezelfde mijn als delinquent komen werken. Achter de eerder genoteerde gegevens kwam een nieuwe datum van tewerkstelling te staan. Zo zijn in het oude schrift 58 personen opnieuw geregistreerd: 54 twee maal en vier zelfs drie maal, na hun eerste tewerkstelling in de periode van 27 augustus 1945 tot en met 6 juni 1946. Ook na 6 juni 1946 zijn tewerkgestelden voor het eerst geregistreerd, maar alleen in het nieuwe boek. Zij vallen buiten het kader van dit onderzoek. Desondanks staan er gegevens over de periode na 6 juni 1946 in de tabel. Dit betreft mannen die na de onderzoeksperiode voor de tweede of derde keer tewerk werden gesteld, maar tijdens de onderzoeksperiode voor het eerst waren ingeschreven.

6 Schoot Uiterkamp, "Voorloopig in alle stilte", 182-184.

Tabel 1. Ondergronds tewerkgestelde politieke delinquenten bij de mijn Willem-Sophia, 27 augustus 1945 t/m 6 juni 1946. Aantal (her)aanstellingen per maand tot en met einde tewerkstelling

Jaar	Startmaand	A Totaal aantal	B (van A) Waarvan voor de tweede keer	C (van A) Waarvan voor de derde keer
1945	08-1945	189	-	-
	09-1945	88 ^a	1	-
	10-1945	93	1	-
	11-1945	29 ^b	3	-
	12-1945	11	5	-
Subtotaal 1945		410^c	10	-
1946	02-1946*	63 ^{d,e}	6	-
	03-1946	72	4	-
	04-1946	31	9 ^f	-
	05-1946	11	3	1
	06-1946	54	2	2
	07-1946	-	3	-
	08-1946	-	1	-
	10-1946	-	1	-
	11-1946	-	3	-
Subtotaal 1946^g		231^{d,e}	32^f	3
1947	01-1947	-	3	-
	03-1947	-	6	-
	04-1947	-	3	-
	05-1947	-	2	-
	06-1947	-	1	-
	11-1947	-	1	-
Subtotaal 1947		-	16	-
1948	08-1948	-	-	1
Subtotaal 1948		-	-	1
Totaal aug. 1945-aug. 1948		641^{c,d,e}	58^f	4

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de Maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

^aInclusief 1 afgekeurde persoon die ontvlucht is, en nooit heeft gewerkt.

^bInclusief 1 goedgekeurde persoon die ontvlucht is en nooit heeft gewerkt.

^cInclusief de bij^a en ^bvermelde personen.

^dInclusief 1 afgekeurde persoon die wel is aangesteld, maar niet begonnen. In april 1946 wordt hij opnieuw aangesteld.

^eInclusief 1 persoon die nooit is begonnen, hoewel hij wel werd aangesteld en een mijnnummer kreeg.

^fInclusief de bij ^dvermelde persoon, die in februari 1946 was aangesteld, maar toen niet is begonnen.

^{*}In januari 1946 werden geen politieke delinquenten aangesteld.

Op de eerste dag, 27 augustus 1945 gingen 189 man ondergronds. In de daaropvolgende maanden kwamen meer mensen binnen, totdat er eind december 410 personen eenmalig of meer keren waren ingeschreven. Dat wil echter niet zeggen, dat die op de laatste dag van 1945 ook werkelijk in de mijn aan het werk waren. Er waren inmiddels ook al weer mensen ontslagen.

Tabel 2 geeft weer hoeveel gedetineerden er op het eind van een maand ondergronds werkzaam waren. Exacte gegevens over de maanden augustus tot en met oktober 1945 ontbreken, trouwens ook die van het aantal vrije arbeiders. Uit tabel 1 en 2 blijkt dat er op 31 december 1945 van de 410 geregistreerde gedetineerden nog 244 werkzaam waren. 166 waren in de loop van de maanden augustus-december 1945 al weer uit de mijn verdwenen, definitief of voorlopig. Duidelijk is dat de gedetineerden een belangrijke aanvulling vormden op het totaal aantal vrije mijnwerkers: het aantal schommelde rond een kwart van de totale formatie.

Tabel 2. Maandoverzichten sterkte arbeiderspersoneel mijn Willem-Sophia november 1945-juni 1946

Maand	Formele sterkte O.G.*	Aantal PD's	Totale sterkte O.G.	% PD's op O.G.
11-1945	739	281	1.020	27,5%
12-1945	726	244	970	25,2%
01-1946	764	161	925	17,4%
02-1946	766	209	975	21,4%
03-1946	775	236	1.011	23,3%
04-1946	786	253	1.039	24,4%
05-1946	802	228	1.030	22,1%
06-1946	849	242	1.091	22,2%

* exclusief gedetineerden; O.G. = ondergronds; PD's = politieke delinquenten

Samengesteld op basis van maandoverzichten, opgesteld door afd. statistiek van de Nederlandse steenkolenmijnen, aanwezig in SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 127.

als ontslagreden: ‘afgekeurd’, één echter omdat gebleken was dat hij bij de SS had gezeten. Twee omdat ze het kamp mochten verlaten. Een afgekeurde houwer bleef echter onafgebroken werken tot in september 1946. Op grond waarvan gedetineerden werden goed- of afgekeurd, was niet vastgelegd.⁷ Het is onmogelijk om van na augustus 1945 tewerkgestelde gedetineerden vast te stellen of ze al dan niet gekeurd of afgekeurd waren. De lijsten zijn niet gedateerd. Bovendien is niet altijd duidelijk, of de op de lijsten vermelde personen werkelijk dezelfde personen zijn als de in het oude schrift of nieuwe boek vermelde namen. Soms verschilden de schrijfwijzen aanzienlijk, zeker bij namen als Smeets, Schmeets, Klaassens, Claesens.

Vroegere werkgever, beroep en herkomst

Het gegeven dat de geïnterneerden van beroep mijnwerker waren geweest, was bij het besluit van 18 augustus van doorslaggevende betekenis geweest.⁸ Maar waren het ook werkelijk oud-mijnwerkers? Uit de bronnen is op te maken wie de werkgever was vóór de arrestatie. Het eigenlijke beroep komt verderop aan de orde. In tabel 3 staan de gegevens van de op 27 augustus 1945 aangestelden.

Uit tabel 3 blijkt dat 80 procent van de mannen die in augustus 1945 begonnen, vóór 1945 in één Nederlandse mijn werkte, en dan vooral in een Staatsmijn, in het bijzonder de Hendrik en de Maurits. Slechts vier werkten eerder op de Willem-Sophia. Dit zegt echter niets over het aantal ‘foute’ werknemers binnen deze mijn. Zo kunnen bijvoorbeeld overige collaborateurs binnen de Willem-Sophia in andere bewaringskampen zijn opgesloten dan kamp Spekholzerheide. Alleen uit dit kamp werden de eerste politieke gevangenen tewerkgesteld. 10 procent van de 189 man werkte voorheen in een Duitse mijn en maar 1 procent in een Belgische mijn. De overige 9 procent werkte in verschillende mijnen. Zes mannen werkten in verschillende Nederlandse mijnen en 11 zowel in een Nederlandse als in een Duitse mijn. De volgorde van vermelding geeft de volgorde van arbeidsperiodes aan. De conclusie is duidelijk. Het ging bij de tewerkstelling in augustus 1945 om oud-mijnwerkers, 157 man (84 procent) had eerder in één of meer Nederlandse mijnen gewerkt en 16 procent in één of meer Duitse mijnen. De meeste lagen vlak over de Nederlandse grens rond Aken. Dat er zoveel in een Duitse mijn hadden

7 Berekend op basis van: SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 689, dossiermap 147: ‘Keuringen politieke gevangenen. Goedgekeurden’; ‘Keuringen politieke gevangenen. Afgekeurden’; ‘Keuringen politieke gevangenen. Bijzonderheden’; ‘In dienst genomen personeel’; ‘In dienst genomen personeel en inmiddels weer ontslagen’, in combinatie met gegevens uit het oude schrift.

8 Schoot Uiterkamp, “Voorloopig in alle stilte”, 182-184.

gewerkt is niet verwonderlijk. Vanouds was er veel grenspendel van Limburgse arbeiders naar deze mijnen.⁹

Werden ook na augustus 1945 alleen oud-mijnwerkers tewerkgesteld? Om daar iets over te kunnen zeggen, zijn in tabel 4 de gegevens over de oorspronkelijke werkgever tot en met 6 juni 1946 samengevat in en gecombineerd met de gegevens uit tabel 3.

Tabel 3. Oorspronkelijke werkgevers van op 27 augustus 1945 tewerkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia

Oorspronkelijke werkgever	Aantal tewerkgestelden
1. Nederlandse mijnen	
Domaniale Mijn	8
Emma	14
Hendrik	41
Julia	3
Laura	6
Maurits	36
Oranje-Nassau I	8
Oranje-Nassau II	7
Oranje-Nassau III	11
Oranje-Nassau IV	5
Wilhelmina	8
Willem-Sophia	4
Subtotaal 1	151
2. Belgische mijnen	
André Dumont (Waterschei)	1
Belgische mijn	1
Subtotaal 2	2
3. Duitse mijnen	
Adolf (Merkstein/Herzogenrath)	2

9 Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', in: Ad Knotter (ed.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 54-98, aldaar 57-59; idem, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965*. Maastrandse Monografieën 75 (Hilversum 2011) 89.

Anna I (Alsdorf)	1
Carolus-Magnus (Übach-Palenberg)	5
Duitse mijn	7
Laurweg (Kohlscheid)	2
Sophia-Jacoba (Hückelhoven)	2
Subtotaal 3	19
Subtotaal 1-3: één mijn per persoon	172
4. Combinatie meerdere Nederlandse mijnen	
Domaniale Mijn, Wilhelmina en Maurits	1
Emma, Julia en Laura	1
Hendrik en Emma	1
Hendrik en Laura	1
Wilhelmina en Maurits	2
Subtotaal 4	6
5. Combinatie meerdere Nederlandse en Duitse mijnen	
Domaniale Mijn en Adolf	1
Domaniale Mijn, Willem-Sophia en Merksteijn	1
Maurits, Carolus-Magnus en Adolf	1
Maurits en Sophia-Jacoba	2
Oranje-Nassau I en Duitse mijn	1
Oranje-Nassau II en Laurweg	1
Oranje-Nassau III en Adolf	1
Oranje-Nassau III en Carolus-Magnus	1
Wilhelmina en Adolf	2
Subtotaal 5	11
Subtotaal 4-5: meerdere mijnen per persoon	17
Totaal 1-5	189

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Tabel 4. Oorspronkelijke werkgevers van tewerkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia, aangesteld tussen 27 augustus 1945 en 6 juni 1946

Oorspronkelijke werkgever	A	B	C	D (A+B+C)
	27 aug. 1945	sept. t/m dec. 1945	febr. t/m 6 juni 1946	27 aug. 1945 t/m 6 juni 1946
	Aantal aangestelden	Aantal aangestelden	Aantal aangestelden	Totaal aantal aangestelden
1. Nederlandse mijnen	151	123	81	355
2. Belgische mijnen	2	2	1	5
3. Duitse mijnen	19	28	11	58
Subtotaal I (1-3): één mijn per persoon	172	153	93	418
4. Combinatie meerdere Nederlandse mijnen	6	12	14	32
5. Combinatie Nederlandse en Belgische mijnen	-	-	2	2
6. Combinatie Nederlandse en Duitse mijnen	11	18	12	41
7. Combinatie Duitse mijn en Nederlandse mijn	-	1	2	3
8. Overige combinaties mijnen (Nederlandse en/of Belgische of en/of Duitse mijnen)	-	2*	7	9*
Subtotaal II (4-8): meerdere mijnen per persoon	17	33	37	87
9. Overige niet-mijnberoepen	-	-	50	50
10. Onvermeld	-	35	51	86
Subtotaal III (9-10)	-	35	101	136
Totaal (I-III)	189	221	231	641

* Incl. 1 persoon die op ON I en ON II had gewerkt en ook bij Duitse spoorwegen.

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Bij vergelijking van de gegevens uit augustus 1945 met die van najaar 1945, blijkt dat het aantal mannen dat eerder alleen in één Nederlandse mijn had gewerkt, gedaald was tot 56 procent. Het aantal dat in één Duitse mijn werkte, was gestegen tot 13 procent. Ook nu had nog steeds 84 procent (186 man) vóór 1945 in een mijn gewerkt. Van 16 procent is dat onduidelijk, want bij hen is de oorspronkelijke werkgever niet vermeld. Maar naar alle waarschijnlijkheid hebben ook zij ooit in een of andere kolenmijn gewerkt. Want 26 van de 35 mannen werden direct als houwer aangesteld, wat onmogelijk was als men nog nooit ondergronds was geweest.

Vanaf februari 1946 kwamen 231 nieuwe gedetineerden in de mijn Willem-Sophia. Van hen is nog maar 40 procent afkomstig van één mijn. Het merendeel had nog wel in een Nederlandse mijn gewerkt. Betrekken we combinaties van verschillende mijnen erbij dan blijkt dat nog 130 man een mijnverleden heeft (56 procent). Voor 44 procent geldt dat misschien niet. Van de helft is een beroep of werkgever niet vermeld. In februari 1946 werden 21 van hen aangesteld. Waarschijnlijk moet een deel wel een mijnverleden hebben gehad, want ook nu worden ze aan het werk gezet als houwer of stutter. De mannen die op 13 mei en 6 juni voor het eerst afdaalden, begonnen allemaal als sleper, het minst geschoolde werk binnen een mijn. Voor hen gold waarschijnlijk dat ze nog nooit een mijn betreden hadden.

50 mannen verklaarden dat ze geen mijnwerker waren geweest. Ze werkten in de bouw als betonwerker, metselaar, loodgieter, opperman, in de landbouw als landarbeider of landbouwknecht, in een garage als automonteur of lasser, sommigen hadden een diploma ambachtsschool gehaald, anderen waren werkzaam geweest in een bakkerij of slagerij. Negen werkten in een fabriek, bijvoorbeeld bij een parapluafabriek in Aken, als glasblazer bij Philips, bij de SBB, het Stikstofbindingsbedrijf van de mijn Maurits, of als vliegtuigmonteur. Twee hadden bovengronds gewerkt, van wie één bij de bruinkoolmijn Carisborg in Heerlerheide. Een paar beroepen vallen op: musicus, directeur van een rijwielfabriek of vliegenier. De meeste vermeldingen kwamen maar één keer voor, met uitzondering van landbouwknecht en fabrieksarbeider, beroepen die twee keer genoemd werden.

Alles samenvattend kan worden gesteld, dat over de hele periode (van 27 augustus 1945 tot en met 6 juni 1946) minstens 79 procent van alle in de Willem-Sophia tewerkgestelde delinquenten ooit in één of meerdere mijnen had gewerkt, met de nadruk op Nederlandse mijnen, en dan ook nog vooral in één mijn. Wel zien we in de loop van de periode een verschuiving optreden van vooral oud-mijnwerkers naar mensen van wie de werkgever niet is vermeld of die een ander beroep hadden. Dit aantal liep in het voorjaar van 1946 op tot 44 procent van in die periode aangestelde mensen. Zij kwamen binnen vanaf half april, maar vooral in juni 1946.

De voorkant van het 'oude schrift', waarin de persoonlijke gegevens van de tewerkgestelde gedetineerden werden genoteerd. Collectie SHCL, archief NV Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia.

Dat is niet verwonderlijk. Waren er vanaf het najaar 1945 alleen gedetineerden uit het kamp Spekholzerheide aangenomen, in 1946 werd dat anders. Het experiment in de Willem-Sophia was geslaagd. De Mijn Industrie Raad, opvolger van de Ad-VA, besloot tot uitbreiding van het aantal in de mijnen tewerkgestelde politieke delinquenten. Het Directoraat Generaal Bijzondere Rechtspleging (DGBR) werd verantwoordelijk voor de kampen en vroeg op 28 februari 1946 alle kampcommandanten in het land na te gaan wie vrijwillig in de mijn wilde gaan werken. In mei kwam het tot een overeenkomst en vanaf juni 1946 ging een grotere stroom gedetineerden vrijwillig naar de kolenmijnen.¹⁰

10 Schoot Uiterkamp, "Voorloopig in alle stilte", 188-191.

In het oude schrift en het nieuwe boek stonden geen geboorte- of woonplaatsgegevens. Over de herkomst van de in de mijn tewerkgestelde delinquenten kan op basis van deze bronnen dan ook niets worden gezegd. Uit literatuur is bekend dat vanaf het einde van de negentiende eeuw Kerkrade de enige Nederlandse plaats was waar mannen generaties lang van beroep mijnwerker waren. Mijnwerkers waren voor hun ziekte- en pensioenvoorziening verplicht lid van een fonds, vanaf 1919 van het Algemeen Mijnwerkersfonds (AMF). Serge Langeweg heeft berekeningen uitgevoerd op het aantal nieuwe AMF-leden in verschillende periodes. Hieruit bleek dat het aantal van hen, dat in Limburg geboren was, schommelde tussen ruim 57 procent vóór augustus 1919, tot ruim 77 procent in de periode 1931-1944. Hierbij bleek bovendien dat in dezelfde periodes zelfs 62 tot ruim 74 procent van de Limburgers in de Mijnstreek was geboren.¹¹ Buiten deze streek kwamen ze uit de provincies Noord-Brabant, Gelderland en Drenthe.¹² Ruim driekwart van de tewerkgestelde mannen had voorheen in een mijn gewerkt. Hoewel het op grond van de gebruikte bronnen niet bewezen is, ligt het voor de hand dat de meesten van de gedetineerde oud-mijnwerkers afkomstig waren uit de Mijnstreek en in mindere mate uit andere delen van Nederland. Zonder verder onderzoek kan er geen conclusie worden getrokken over de herkomst van in de Willem-Sophia tewerkgestelde gedetineerde mannen met andere beroepen.

Functies binnen de mijn

Het merendeel van de delinquenten had ooit in een mijn gewerkt. Maar wat hadden ze daar gedaan? Het oude schrift en het nieuwe boek geven hier uitsluitsel over. Bij binnenkomst werd gevraagd welk (mijn)beroep de mannen hadden uitgeoefend. Sommigen gaven daarop een uitgebreid antwoord, compleet met data. Zo had iemand van 1913 tot 1944 in de Wilhelmina gewerkt, hij was materiaalcontroleur geweest en drie jaar schudgootmeester. Anderen gaven alleen jaartallen met de naam van de mijn, zonder verdere toelichting, of zeiden dat ze bijvoorbeeld 20 jaar ‘aan de kool’ hadden gewerkt. Bij weer anderen ontbreken jaartallen, maar stond wel dat ze in een Duitse mijn hadden gewerkt. In de rubriek kwaliteit, tegenwoordig zouden we zeggen ‘functie’, werd genoteerd, of ze een houwersondiploma hadden behaald, dat ze sleper waren geweest, of schudgootmeester, houwer ‘aan de kool, of ‘in de steen’. Alle mogelijke ondergrondse functies kwamen voorbij en alles werd genoteerd. Waarschijnlijk deed men dit omdat de mijn zeer veel belang

11 Langeweg, ‘Werving, herkomst en binding van mijnwerkers’, 56-57, 96-97.

12 *Idem*, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 84-86.

hechte aan arbeiders met ervaring, net als bij de vrije arbeiders.¹³ Des te gemakkelijker konden de gedetineerden op een passende plek tewerk worden gesteld.

Uit de antwoorden blijkt dat de mannen in de mijnen diverse werkzaamheden hadden verricht, van ongeschoold tot geschoold. Het laagste op de ladder stonden de slepers, een algemene benaming voor ongeschoolde ondergrondse mijnwerkers. Zij zorgden voor het vervoer, ze sleepten met kolenwagens, koppelden ze tot treintjes et cetera. Veel hoger stonden de houters, geschoolde arbeiders. Al naar gelang de werkzaamheden sprak men van koolhouters, steenganghouters, of van stutters. Je werd niet zomaar houter: je was eerst een halfjaar leerling-houter, daarna klom je op tot hulphouter en uiteindelijk tot houter. Al naar gelang hun functie kregen ze 70, 80 of 90 procent van het houtersloon uitbetaald. De kolenhouters maakten de kolen los. Een meesterhouter had de leiding over een groepje houters en hulphouters. De kolen werden op een transportband, de schudgoot, geschept, meestal door een hulphouter. De schudgootmeester of ploegbaas wees aan welk deel men moest ontkolen. Daarnaast werkten er nog schiethouters ondergronds. Zij brachten, na het boren van schietgaten, springladingen tot ontploffing, om nieuwe gangen aan te brengen. De stutters ondersteunden de vrijgekomen ruimte met balken. De rovers haalden de ondersteuning weg, als een pijler ontkoold was. En alles gebeurde onder toezicht van opzichters en boven hen staande meester-opzichters. Daarnaast werkten ondergronds ook nog onder andere elektriciens, bankwerkers en machinisten op de locomotief van de kolentreinen.¹⁴

In tabel 5 staat welke functies vóór de detentie waren voorgekomen, evenals de functie na aanstelling bij de Willem-Sophia. Bij het samenstellen van dit overzicht is bij de oude functie uitgegaan van de laatst vermelde, zoals die in het oude schrift was opgeschreven. In de tabel zijn oude benamingen als *houter*, *houter ombouwer*, *houter omlegger*, *houter kool*, *houter ontkoler* en *houter steenwerk* samengevoegd en ondergebracht bij de term *houter*. Na aanstelling waren al die uitvoerige omschrijvingen versimpeld tot H of houter. In de tabel is deze versimpelde benaming ondergebracht bij de term *houter*. In het oude schrift stond als functie soms hulphouter of leerhouter. In het nieuwe boek was deze term aanvankelijk overgenomen, maar later doorgestreept en veranderd in 0,8 of 0,9. Vermoedelijk als gevolg van de hierboven vermelde overeenkomst die op 1 juni 1946 van kracht was geworden.

13 *Idem*, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', 55-74.

14 De omschrijving van de beroepen is gebaseerd op: H. Crompvoets en H.H.A. van de Wijngaard, *Mijnwerker. Woordenboek van de Limburgse dialecten. II: Niet-agrarische vakterminologieën*. Afl. 5 (Assen 1989).

Tabel 5. Functie bij vroegere mijnwerkgever en nieuwe functie van tewerkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia, aangesteld op 27 augustus 1945

Functie	Functie bij oorspronkelijke mijn	Functie na aanstelling bij Willem-Sophia
	Aantal aangestelden	Aantal aangestelden
1. Ondergronds geschoold		
0,8	9	27
0,9	8	29
Houwer	23	61
Houwers diploma	3	-
Houwer-rover	1	5
Hulphouwer/leerhouwer	3	-
Meesterhouwer	1	4
Schiethouwer	1	1
Schudgootmeester	1	4
Stutter	2	17
Voorman (blazer of elektriciteit)	2	-
Opzichter	3	1
Hulp-opzichter	1	1
Bankwerker	-	3
Elektriciën	1	3
Locomotiefmachinist	1	5
Machinist	2	4
Subtotaal 1 ondergronds geschoold	62	165
2. Ondergronds ongeschoold		
Ondergronds algemeen	2	-
Sleper	4	24
Subtotaal 2 ondergronds ongeschoold	6	24
3. Onvermelde functie	121	-
Totaal (1-3)	189	189

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

The image shows a page from an old handwritten ledger. The page is divided into several columns. At the top, there are labels: 'Maand' (Month), 'Steenkolnmijnen' (Coal Mines), and '„WILLEM-SOPHIA“'. Below these are rows of handwritten text, likely representing employee records or work logs. The entries include names, dates, and possibly job titles or functions. The handwriting is in a cursive script typical of the early 20th century. The page is aged and shows some wear and tear, particularly along the left edge.

Pagina uit het 'oude schrift'. Collectie SHCL, archief NV Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia.

Uit tabel 5 valt op te maken dat in augustus 1945 slechts 13 procent (24 man) aangesteld werd als sleper, dus als ongeschoold arbeider. De overige 165 mannen (87 procent) waren geschoold tot zeer geschoold. De categorieën 0,8 en 0,9 zijn beschouwd als leerling-houwer of hulphouwer, en waren in opleiding tot houwer. Vergelijking met de oude functie is moeilijk, door het grote aantal mannen (121) van wie geen functie was vermeld (64 procent). Een groot deel hiervan moet wel geschoold zijn geweest, anders is het grote aantal tewerkgestelde houters niet te verklaren.

Uit tabel 5 is niet te achterhalen of men in dezelfde functie werd aangesteld, als die men voorheen in een andere mijn had gehad. Met andere woorden: was je ooit meesterhouwer geweest, werd je dat bij de Willem-Sophia dan ook meteen? Een complicatie bij het onderzoek vormde opnieuw het grote aantal onvermelde functies. De vier nieuw aangestelde meester-houters waren eerder opzichter of hulp-opzichter geweest. Bij de nieuw aangestelde opzichter en hulpopzichter stond geen vroegere functie vermeld. Na vergelijking van het grote aantal aangestelde houters (61) tegenover de 23 van wie bekend was dat men dat ooit geweest was, bleek dat bij 38 man geen functie was vermeld. 13 waren eerder ook koolhou-

wer, steenhouwer, ontkoler et cetera geweest. Eén was schiethouwer geweest, maar werd niet als zodanig aangesteld. Het is gissen naar de reden. Misschien vertrouwde men hem niet. Van de nieuw aangestelde schiethouwer is zijn vroegere functie niet vermeld. Maar vermoedelijk moet deze persoon dat gespecialiseerde beroep eerder hebben uitgeoefend. Kijken we naar de 24 ongeschoolde slepers, dan was bij 16 hun vorige functie niet vermeld, één was slechts zes weken ondergronds geweest, één had een 0,8 functie gehad en van één persoon werd genoteerd dat hij ook voordien sleper was geweest. Voor een vergelijking met de latere periode verwijs ik naar tabel 6.

Tabel 6. Functie bij vroegere mijnwerkgever en nieuwe functie van tewerkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia, aangesteld tussen september 1945 en 6 juni 1946

Functie of beroep	Functie bij oude werkgever	Functie na aanstelling bij Willem-Sophia
	Aantal aangestelden	Aantal aangestelden
1. Ondergronds geschoold		
0,8	10	38
0,9	16	66
Houwer	31	128
Houwersdiploma	14	-
Houwer-rover	3	11
Hulphouwer/leerhouwer	2	4
Meesterhouwer	2	-
11/10	-	5
Schiethouwer	2	-
Schudgootmeester	3	5
Stutter	2	12
Voorbereiding	4	-
Voorman	-	1
Opzichter	3	-
Hulp-opzichter	3	4
Bankwerker	9	18
Elektricien	1	6
Locomotiefmachinist	2	4
Machinist	3	5
Seingever	1	-

Overige	-	2*
Subtotaal 1 ondergronds geschoold	111	309
2. Ondergronds ongeschoold		
Ondergronds algemeen	1	-
Sleper	15	143
Subtotaal 2 ondergronds ongeschoold	16	143
3. Bovengronds		
Bovengronds	4	-
Leesjongen	1	-
Overige	2**	-
Subtotaal 3 bovengronds	7	-
4. Onvermelde functie	182	-
Subtotaal I mijnberoepen (1-4)	316	452
5. Overige beroepen		
Beroepen buiten mijnen	50	-
Onvermelde beroepen	86	-
Subtotaal II overige beroepen	136	-
Totaal (I + II)	452	452

* werkten bij spoorploeg of als gereedschapscontroleur; ** werkten bij bedrijfsbureau of als technisch beambte
Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

De functie 11/10 is vermoedelijk een aanduiding die bij de Willem-Sophia in de plaats van meesterhouwer was gekomen. Deze personen kregen 10 procent meer uitbetaald dan de houwens. Bij vergelijking van beide tabellen valt het grote aantal slepers op. Werd op 27 augustus 1945 13 procent aangesteld als sleper, gedurende de latere periode was dat 32 procent. Een logisch gevolg van het feit dat vanaf april 1946 steeds meer niet-mijnwerkers tewerk werden gesteld. Verder kwamen

voor het eerst ook een paar mensen in dienst, die eerder bovengronds bij de mijn hadden gewerkt. Als algemene conclusie kan gelden dat over de hele periode (van 27 augustus 1945 tot en met 6 juni 1946) 74 procent (474 man) van de aangestelde delinquenten beschouwd kan worden als een geschoold ondergronder. Anders kon onmogelijk 40 procent (189 man) van de geschoolden aangesteld zijn als houwer. 79 procent (505 man) heeft zeker een mijnverleden gehad. Over de mate van scholing kan niet meer worden gezegd, gezien het grote aantal mannen van wie geen functie werd genoteerd. Bovendien gold voor veel van hen dat ze niet aaneengesloten in een mijn hadden gewerkt. Een enkele keer stond er een notitie als: 'heeft sinds 1930 niet meer in de mijn gewerkt'. Sommigen werkten al meer dan 25 jaar in een mijn, anderen maar een half jaar. De gegevens over de vroegere mijnen zijn bovendien niet helemaal betrouwbaar. Men ging af op wat er gezegd werd, er werd niet echt gecontroleerd. Alleen bij één persoon werd genoteerd dat hij, ondanks zijn opgave dat hij vroeger werkzaam was geweest in de mijn Maurits, er nooit had gewerkt. Men kende hem daar niet.

De mannen die nooit in een mijn hadden gewerkt, maar bijvoorbeeld fabrieksarbeider, landbouwer of slager waren geweest, begonnen allemaal als sleper. En dat gold ook voor de musicus en de directeur van een fietsenfabriek. In de overeenkomst die op 1 juni 1946 inging, werd onder meer afgesproken, dat de slepers zoveel en zo snel mogelijk in akkoord (0,8) moesten worden aangesteld. Onder akkoord werd verstaan, dat van tevoren werd vastgelegd hoeveel een groep mijnwerkers moest presteren. De sleper kreeg hierbij 80 procent van het houwersonderhoud uitbetaald. Voor de akkoordberekening werden de eerste drie maanden berekend 'aan 0,7'.¹⁵ Het bedrijf stelde de akkoord-eisen vast en bepaalde in welke categorie of functie men werd aangesteld. Carrière maken was mogelijk, op dezelfde voorwaarden als een vrije arbeider.¹⁶ Dit had ook werkelijk effect. In het nieuwe boek is bijvoorbeeld te zien, dat sl (van sleper) is doorgestreept en veranderd in 0,85 met vermelding van ingangsdatum. Of dat men van 0,9 naar H van Houwer was bevorderd. Aan een gedetineerde kon echter geen hogere rang worden toegekend dan die van schudgootmeester (ploegbaas).¹⁷ Opzichter was hoger. De opzichter die in tabel 5 vermeld staat, was op 27 augustus 1945 aangesteld, voordat de overeenkomst was ingegaan. Hij mocht opzichter blijven tot zijn ontslag uit het kamp op 24 september 1946.

15 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 135: Afschrift 'Overeenkomst betreffende de tewerkstelling van gedetineerden (...)', 24 mei 1946.

16 *Ibidem*: Afschrift 'Toelichting tot de voorwaarden bij de tewerkstelling voor gedetineerden in de Nederlandsche Steenkolenmijnen', 3 juni 1946, 1, sub 4.

17 *Ibidem*, 3 onder kopje 'Algemeene wenken'.

Leeftijd

Leeftijd was voor mijnwerkgevers een belangrijk selectie criterium bij de aanname van nieuwe arbeidskrachten. Bij werving in de vooroorlogse jaren was 40 jaar over het algemeen de maximumleeftijd. In sommige mijnen mochten onervaren krachten zoals slepers bij hun entree niet ouder zijn dan 30 jaar.¹⁸ Paste de Willem-Sophia dit criterium ook toe bij de gedetineerden? Uit tabel 7 blijkt dat de mijn in het geval van de politieke delinquenten niet selecteerde op leeftijd. Bijna een kwart van de gedetineerden was ouder dan 40 jaar. De kolennood was hoog evenals het tekort aan arbeidskrachten. Voorlopig was iedereen welkom. Bovendien wist de werkgever dat de aanstelling maar tijdelijk was.

Tabel 7. De leeftijdsverdeling van tewerkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia, aangesteld tussen 27 augustus 1945 en 6 juni 1946

Leeftijd bij aanstelling	27 augustus 1945		september t/m december 1945		februari t/m 6 juni 1946		27 aug. 1945 t/m 6 juni 1946	
	A	%	B	%	C	%	D (A+B+C)	%
	Aantal aangestelden		Aantal aangestelden		Aantal aangestelden		Totaal aantal aangestelden	
16-20 jaar*	12	6%	10	5%	36	16%	58	9%
21-25 jaar	48	25%	44	20%	75	32%	167	26%
26-30 jaar	33	18%	29	13%	34	15%	96	15%
31-35 jaar	25	13%	36	16%	33	14%	94	15%
36-40 jaar	21	11%	33	15%	22	10%	76	12%
41-45 jaar	36	19%	47	21%	13	6%	96	15%
46-50 jaar	13	7%	17	8%	14	6%	44	7%
51-55 jaar	1	1%	3	1%	3	1%	7	1%
56-60 jaar	-		2	1%	1	-	3	-
Totaal	189	100%	221	100%	231	100%	641	100%

* er waren geen tewerkgestelden van 16 of 17 jaar

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

18 Langeweg, Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg, 181.

Een houwer en hulphouwer aan het werk in één van de pijlers van de Willem-Sophia, 1948. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

De leeftijden van hen die op 27 augustus 1945 begonnen, liepen uiteen van 18 tot en met 54 jaar. De meesten waren jong. Hoewel 16- of 17-jarigen ontbraken, was toch 65 procent tussen de 18 en 35 jaar, van wie 54 procent zelfs 25 jaar of jonger. Als we kijken naar de latere periodes van aanstelling, dan lopen de percentages niet wezenlijk uiteen. Alleen is opvallend dat het percentage 18- tot 25-jarigen eerst daalt van 32 naar 24 procent, maar dat dit percentage tussen februari en juni 1946 stijgt naar 48 procent. Met andere woorden: bijna de helft van de in 1946 aangestelden is 25 jaar of jonger. Kwam dat door de toeloop van delinquenten na april 1946? In de overeenkomst die op 1 juni 1946 van kracht werd, was geen bepaling opgenomen over leeftijdscriteria.¹⁹

Niet alleen in de Nederlandse mijnen werden politieke gevangenen tewerkgesteld, maar ook in Belgisch-Limburg. Zo gingen bijvoorbeeld ‘incivieken’, zoals in België collaborateurs werden genoemd, de mijn van Waterschei in. Deze mijn beschikte over een inschrijvingsregister dat voor een deel vergelijkbaar is met het oude schrift of nieuwe boek van de mijn Willem-Sophia. In Waterschei gingen 441 man ondergronds in juni 1946. In Spekholzerheide betrof het 200 man meer, en

19 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 135: Afschrift ‘Overeenkomst betreffende de tewerkstelling van gedetineerden (...)’, 24 mei 1946.

over een langere periode (27 augustus 1945-6 juni 1946). Volgens Luc Minten was 58 procent van de ‘incivieken’ in Waterschei geboren in de jaren 1919-1925, dus 20-26 jaar. Een verklaring voor de jonge leeftijd geeft hij niet.²⁰ In Spekholzerheide is dat percentage lager. Daar is 35 procent (223 mannen) geboren in dezelfde jaren. Maar betrekken we de overige leeftijdscohorten (zie tabel 7) er ook bij, dan kan de conclusie niet anders zijn dan dat het ook in Nederland om jongere mensen ging. 65 procent was 35 jaar of jonger (geboren in of na 1910).

Duur van de tewerkstelling

Het was mogelijk te berekenen hoelang de mannen tewerk waren gesteld in de Willem-Sophia. In tabel 8 staat onder meer hoeveel mensen er op 27 augustus 1945 begonnen en hoelang ze er werkten. Van de mannen die meer dan één keer werden aangesteld, is de duur van de afzonderlijke periodes bij elkaar opgeteld. Na vijf dagen waren 14 personen alweer ontslagen, een grotere groep van 26 volgende hen op 23 september. Eind december waren er 92 vertrokken (49 procent). Samenvattend kunnen we stellen dat na een jaar 149 man (79 procent) was ontslagen, van wie 49 procent in 1945 en 30 procent in eerste helft van 1946. Met andere woorden: ruim driekwart van de op 27 augustus 1945 in dienst getreden, was na een jaar vertrokken. Het laatste kwart verdween tussen september 1946 en november 1948. Eén man verliet de mijn pas op 4 november 1948 na drie jaar en twee maanden ononderbroken ondergronds te hebben gewerkt. Hij was echt een uitzondering.

De genoemde percentages slaan slechts op één gezamenlijke aanstellingsdatum. Hoe vallen de cijfers uit bij de andere data? Na 27 augustus 1945 werden de gedetineerden niet meer zo massaal aangesteld. Soms kwamen ze druppelsgewijs binnen met één per dag, soms in groepen variërend van twee tot 31 of 38 man in de laatste maanden van 1945. In januari 1946 werd niemand aangenomen, maar van februari tot 6 juni 1946 kwamen er weer grotere aantallen binnen, van negen op 18 februari tot 41 op 18 maart 1946. Zie voor de totale aantallen per maand tabel 1.

20 Luc Minten, ‘De tewerkstelling van de incivieken in de Limburgse mijnen (1946-1950)’, *Het oude Land van Loon. Jaarboek van de federatie der Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg 50* (1995) 225-242, aldaar 231. Zie ook Schoot Uiterkamp, “‘Voorloopig in alle stilte’”, 170-171.

Tabel 8. Tewelkgestelde politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia en duur van hun dienstverband, 27 augustus 1945 t/m 6 juni 1946

Werkduur	A Aantal na start op 27/08/1945	B Aantal na start in periode september- december 1945	C(A+B) Totale aantal na start in periode 27 augustus- december 1945	D Aantal na start in periode februari- 6 juni 1946	E(C+D) Totale aantal tewelkgestelden na start in periode 27 aug. 1945-6 juni 1946
Onbekend / niet begonnen	-	2	2	1	3
1-5 dagen	8	3	11	5	16
1-3 weken	13	25	38	23	61
1-6 maanden	82	105	187	96	283
7-12 maanden	39	55	94	60	154
1-1,5 jaar	33	18	51	24	75
1,5-2 jaar	4	7	11	14	25
2-2,5 jaar	8	4	12	4	16
2,5-3 jaar	1	2	3	4	7
> 3jaar	1	-	1	-	1
Totaal aantal	189	221	410	231	641

Berekend op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Bij vergelijking van de verschillende periodes blijkt dat de totale werkduur niet wezenlijk veranderde. De meeste mannen verdwenen weer uit de mijn na één tot zes maanden. Tellen we alle periodes bij elkaar op (kolom E) dan is 56 procent binnen een half jaar ontslagen en 24 procent na minder dan een jaar. 19 procent werkte één tot tweeënhalf jaar als gedetineerde bij de Willem-Sophia.

We kunnen concluderen dat er een groot verloop was onder gedetineerde mijnwerkers. Maar dat was niet uitzonderlijk in de mijnindustrie. Ook onder vrije mijnwerkers was het verloop groot. De bedrijfsleiding was wat dat betreft wel wat gewend. In de jaren 1920 van de vorige eeuw verdween jaarlijks 15 tot 20 procent van het personeel uit de mijnbouw. In de crisisjaren was dit percentage gedaald.²¹

21 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 206-207.

Het spontane verloop in de jaren 1920 was zelfs nog groter dan dat door gedwongen ontslag in de jaren 1930.²²

Ontslagredenen

In het oude schrift en in het nieuwe boek werd in de kolom aanmerkingen, direct achter de ontslagdatum, aangegeven waarom de politieke delinquent was ontslagen. De redenen lopen uiteen van *niet werkwillig, onbruikbaar, tot afgekeurd, ontvlucht, ziek en uit kamp ontslagen of in vrijheid gesteld*. Waarom de mannen in vrijheid werden gesteld stond er niet bij. De Willem-Sophia ging uiteraard niet over de berechting, men maakte alleen gebruik van de werkkraft van de delinquenten. Tabel 9 geeft ontslagredenen weer gedurende verschillende periodes, alleen van de 583 man die één aanstelling bij de mijn hebben gehad. Op de overige 58 kom ik in een latere paragraaf terug.

In 29 gevallen stond eigenlijk geen reden, alleen maar het woord: *ontslagen*. Door wie of waaruit is niet duidelijk. Bij 30 andere gevallen staat: *door de mijn*. En soms nog meer. Zo werd in april 1946 na twee maanden een 29-jarige sleper ontslagen ‘*wegens rooken in de mijn*’. Een andere sleper werd na negen dagen al ontslagen omdat hij brutaal was geweest tegen een opzichter. Ook na een langere periode kon men nog ontslagen worden. Zo kreeg een begin twintiger na 13 maanden zijn ontslag ‘*wegens veel uitvaren*’. Met andere woorden, tijdens zijn dienst ging hij te vaak met de lift naar boven. Het valt op dat in 1945 als ontslagredenen *afgekeurd* (22 procent) of *ongeschikt* (13 procent) werd aangegeven, in later periodes tellen deze redenen nauwelijks meer mee. Het lijkt erop dat men aanvankelijk iedereen maar liet beginnen, om na een paar dagen of weken er achter te komen, dat iemand niet geschikt was, of er zelfs als SS'er tussendoor was geslipt. Na een maand werden deze ontslagenen naar elders overgebracht.

22 L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Maaslandse Monografieën 42 (Assen/Maastricht 1986) 413.

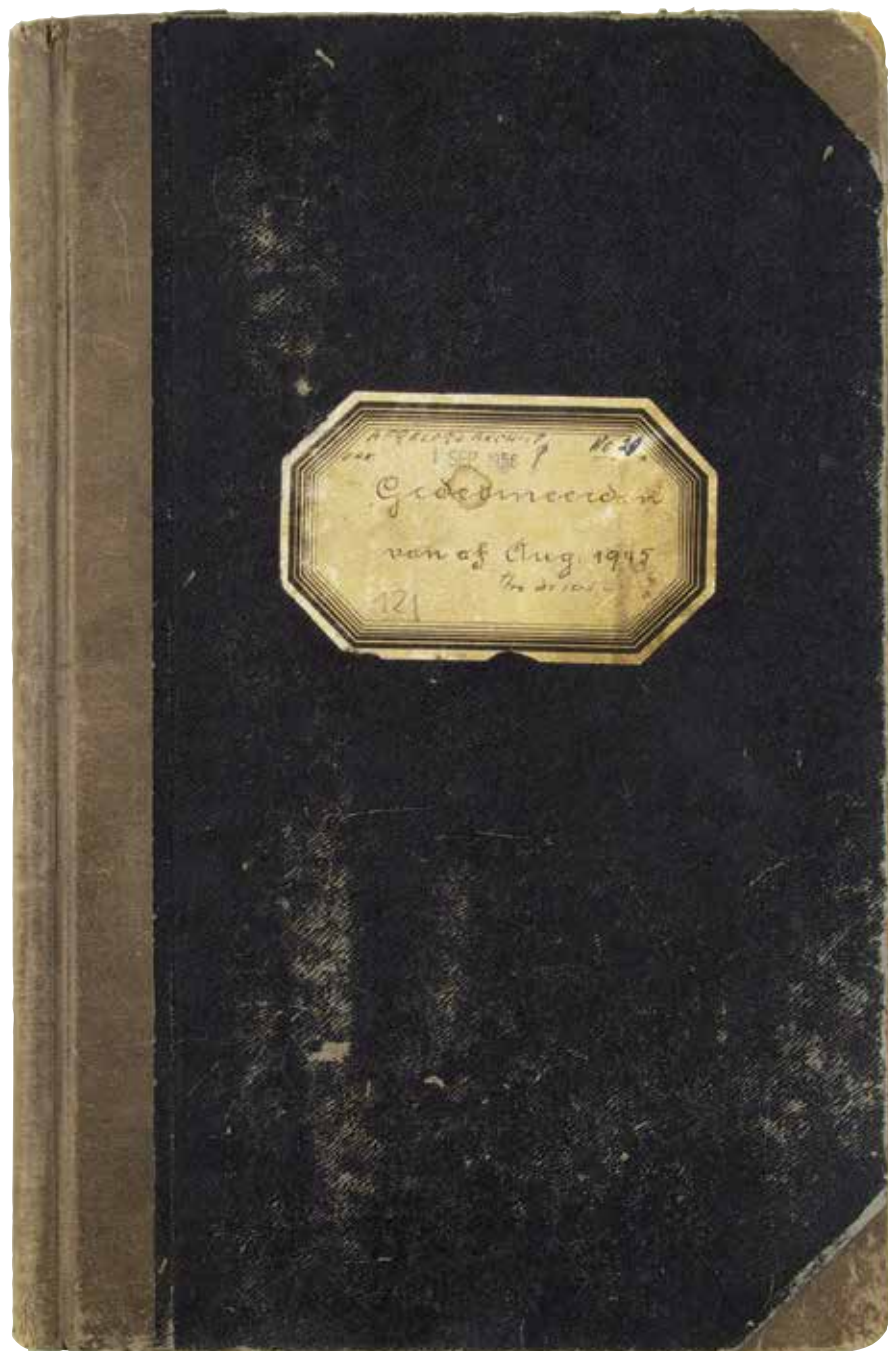
Tabel 9. Ontslagredenen van eenmalig bij de mijn Willem-Sophia tewerkgestelde politieke delinquenten bij ontslag in de periode augustus 1945 tot en met december 1948

Ontslagredenen	Ontslagmaand (A)	Ontslagmaanden (B)	Subtotaal ontslagmaanden C (A+B)	Ontslagmaanden (D)	
	augustus 1945	september t/m december 1945	augustus t/m december 1945	januari t/m juni 1946	
Afgekeurd	6	28	34	12	
Bovengronds geplaatst					
Gevlucht		3	3	11	
Onbekend	1	1	2	2	
Ongeschikt		20	20	1	
Ontslagen (geen reden vermeld)	1	22	23	6	
Ontslagen door mijn		-	-	18	
Ontslagen wegens ziekte		5	5	6	
Op eigen verzoek					
Overgeplaatst (onbekend waarheen)		3	3	26	
Overgeplaatst naar Bijzonder Gerechtshof					
Overgeplaatst naar strafkamp				19	
Overgeplaatst wegens ziekte				7	
Overleden in kamp		1	1		
SS (verdacht van SS-lidmaat- schap)		12	12		
Uit kamp ontslagen		51	51	83*	
Totaal	8	146	154	191	

	Ontslagmaanden (E)	Subtotaal ontslagmaanden F (D+E)	Ontslagjaar (G)	Ontslagmaanden (H)	Totale ontslagperiode I (C+F+G+H)
	juli t/m december 1946	1946	1947	Totaal 1948	Totaal 1945 - 1948
	6	18	1		53
	2	2			2
	6	17			20
		2			4
	2	3	1		24
		6			29
	12	30			30
		6			11
	1	1	1	1	3
	4	30	11		44
	1	1	10	2	13
	1	20			20
		7			7
					1
					12
	113	196	48	15	310
	148	339	72	18	583

* inclusief 2 wegens ziekte

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en Ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Omslag van het 'nieuwe boek'. Collectie SHCL, archief NV Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia.

In 1946 en latere jaren is de belangrijkste ontslagreden: uit het kamp ontslagen, met andere woorden: men was op vrije voeten gesteld. Betrof dat in 1945 nog 33 procent van de gevallen, later lopen de percentages op van 58 procent in 1946 tot 83 procent in 1948. De berechting kwam in die jaren op gang. Behalve dat velen na verloop van tijd op vrije voeten werden gesteld, was ook regelmatig sprake van overplaatsing naar een Bijzonder Gerechtshof of naar strafkampen. Het kamp Spekholzerheide was een verblijf- en bewaringskamp, waar men wachtte op vrijlating of veroordeling. Na veroordeling werd men overgeplaatst.

Twee of meer keren aangesteld

In voorgaande paragrafen is de nadruk gelegd op alle 641 tewerkgestelden. In deze paragraaf ga ik dieper in op de 58 personen die twee of meer keer waren aangesteld. Bij nadere analyse van de gegevens over hun vroegere werkgever, beroep of functie kwam niets opmerkelijks naar boven. Bij hun leeftijd valt echter wel iets op. Zij zijn jonger. Over de gehele periode beschouwd is 79 procent van de twee of meer keren aangestelden 35 jaar of jonger, bij de ‘eenmaligen’ is dat percentage 63. Nog grotere verschillen zien we bij hen die op 27 augustus 1945 begonnen. Was 28 procent van de ‘eenmaligen’ 25 jaar of jonger, van de 22 die meer keren werden aangesteld was dit zelfs 64 procent. Het percentage ‘eenmaligen’ van 18- tot 25-jarigen daalde daarna in de periode september tot en met december 1945 tot 24 procent en steeg in 1946 weer tot 49 procent. Bij de meer dan één keer aangestelden daalde het aantal 18-tot 25-jarigen in dezelfde periode eerst aanzienlijk tot 31 procent om daarna weer tot 39 procent te stijgen in 1946. Een verklaring voor al deze verschillen is zonder aanvullende gegevens niet te geven.

Verder zien we bij de duur van de tewerkstelling opmerkelijke verschillen. Zoals eerder gezegd, was bijna de helft van de mannen, die in augustus 1945 waren aangesteld, al in december 1945 vertrokken. Dat geeft een verkeerd beeld. 11 procent van hen die op 27 augustus 1945 begonnen, is nog eens voor een tweede keer aangesteld. Eind december is pas 38 procent definitief ontslagen. Bij de 22 personen die na hun start voor de eerste keer ontslagen werden, gebeurde dat vooral in augustus en september 1945. Sommigen kwamen ook al weer snel terug. De duur van hun eerste aanstelling varieerde van één dag tot ruim anderhalf jaar. Ook de duur van hun tweede aanstelling verschilde erg. Van vier weken tot zelfs twee jaar en vier maanden, maar de meeste duurden van één tot tien maanden. Twee personen kregen nog eens een derde aanstelling. De een werkte nog één week, de ander verbleef nog ruim drie maanden in de mijn.

Als we de totale verblijfsduur van hen die ‘eenmalig’ op 27 augustus 1945 werden aangesteld, vergelijken met hen voor wie dat twee of meer keren het geval was, valt op dat de totale tijdsduur voor de eenmalig aangestelden aanmerkelijk korter is dan die van de laatste groep. Was 43 procent van de 167 ‘eenmaligen’ na één tot vier maanden ontslagen, van de andere 22 gold dit slecht voor vijf man (23 procent). Vergelijkbare verschillen zien we bij de langst ‘zittenden’, te weten 4 procent van hen die 15 tot 19 maanden aan één stuk als gedetineerde in de mijn werkten. Bij de twee of drie keer aangestelden was dat 23 procent. Twee man (9 procent) werkten zelfs langer dan twee jaar daar, in tegenstelling tot 5 procent van de ‘eenmaligen’. Een mogelijke verklaring kan zijn, dat zij die meerdere keren werden aangesteld, van zwaardere wandaden werden verdacht en daarom langer gedetineerd waren.

Uit tabel 8 was gebleken dat de totale werkduur niet wezenlijk veranderde in alle periodes. Opnieuw kunnen we concluderen dat zij die vaker waren aangesteld, in totaal langer in de mijn bleven werken dan zij, die in één aaneengesloten periode werkten. Van de eerstgenoemden ging pas 33 procent binnen een half jaar weg tegenover 56 procent van de ‘eenmaligen’. Na minder dan een jaar verdween 31 procent van de vaker aangestelden, terwijl dit bij de ‘eenmaligen’ maar 24 procent was. Na één tot anderhalf jaar was van degenen die vaker waren aangesteld 14 procent ontslagen, van de ‘eenmaligen’ was dat 11 procent. Bij hen die nog langer tewerk waren gesteld, lopen de percentages niet zover uiteen, rond de 2 procent van het totaal aantal aangestelden. Een langere detentieperiode zal de vermoedelijke reden zijn.

Tot slot laten de ontslagredenen ook verschillen zien. Hiervoor verwijs ik naar tabel 10.

Tabel 10. Ontslagredenen van meerdere keren bij de mijn Willem-Sophia tewerkgestelde politieke delinquenten bij ontslag in de periode augustus 1945 tot en met december 1948

Ontslagredenen	Bij eerste ontslag	Bij tweede ontslag	Bij derde ontslag
Afgekeurd	12		1
Bovengronds geplaatst			
Gevlucht	7	3	
Onbekend	2		
Ongeschikt	2		
Ontslagen (geen reden vermeld)	3		
Ontslagen door mijn	5	4	1
Ontslagen wegens ziekte	1	2	
Op eigen verzoek		5	
Overgeplaatst (onbekend waarheen)	6	11	1
Overgeplaatst naar Bijzonder Gerechtshof	8	5	
Overgeplaatst naar strafkamp	1	1	
Overgeplaatst wegens ziekte	1		
Overleden in kamp			
SS (verdacht van SS-lidmaatschap)	8		
Uit kamp ontslagen	2	27	1
Totaal	58	58	4

Tabel samengesteld op basis van SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945' en ibidem, boek 121: 'Gedetineerden vanaf aug. 1945 t/m 31.10.52'.

Het valt op dat bij het eerste ontslag in 12 gevallen (21 procent) afgekeurd als reden werd vermeld, nagenoeg gelijk als bij de 'eenmaligen'. Alleen: nu worden ze hierna toch nog weer een keer aangesteld. Klaarblijkelijk waren de redenen voor afkeuring niet zodanig dat ze niet in de mijn konden werken. In vijf gevallen werden ze ontslagen door de mijn. Hieronder was iemand die duidelijk de kantjes er vanaf liep. In het nieuwe boek staat vermeld dat hij, na zeven maanden ondergronds als sleper te hebben gewerkt een 'zeer slecht rapport' heeft gekregen. Hij sliep in de mijn en weigerde werk. Desondanks wordt hij 14 dagen later in 1947 opnieuw tewerkgesteld om na twee maanden overgeplaatst te worden. Ook in de groep

van 58 vaker aangestelden werden mannen afgewezen omdat ze verdacht werden van SS-lidmaatschap. Waarschijnlijk klopte de verdenking niet en konden ze voor de tweede keer worden aangesteld. Na de tweede aanstelling werden de meesten definitief ontslagen. 47 procent werd in vrijheid gesteld, minder dan bij de ‘eenmaligen’ en nog eens 19 procent werd naar elders overgebracht. We kunnen concluderen dat de meerdere keren aangestelden duidelijk van een ander kaliber waren dan de ‘eenmaligen’: ze waren langer gedetineerd en werden vaker overgeplaatst naar een strafkamp of naar een Bijzonder Gerechtshof. Ze waren, met andere woorden, na ontslag uit de mijn nog niet vrij. 48 procent werd nog overgeplaatst.

Reden voor detentie: NSB- of SS-lidmaatschap

In voorgaande paragrafen is onderzocht welk beroep de mannen vóór 1945 uitoefenden, welke functie zij tijdens de tewerkstelling hadden, hoe oud ze waren en hoelang ze in de Willem-Sophia werkten. Een belangrijk aspect is tot nu toe nauwelijks aan de orde geweest. Waarom waren ze gevangengenomen en tewerkgesteld? In het *Limburgsch Dagblad* van 29 augustus 1945 was de tewerkstelling van geïnterneerden aangekondigd. Het zou om NSB'ers gaan, maar niet om ‘zware jongens’ zoals SS'ers of Landwachters.²³ Maar hoe ging het in de praktijk?

Tijdens de oorlog was er steeds op gehamerd dat er voor ‘landverraders’ geen plaats meer was in een bevrijd Nederland. NSB'ers werden beschouwd als handlangers van de Duitsers en dus als vijanden. Ze moesten dus uit de samenleving worden verwijderd en geïnterneerd.²⁴

Bij de bevrijding van het zuiden trad het Militair Gezag (MG) aan als het bevoegd gezag. De Stafchef van het MG, Generaal-Majoor H.J. Kruls, beval op 12 september 1944 wie er in bewaring gesteld moesten worden. Hiertoe behoorden onder meer zij ‘die lid of “begunstiger” zijn of na 1 Juli 1942 zijn geweest van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB)’, die na genoemde datum ‘sympathiseerend lid’ waren geweest van de NSB en zij, ‘die in eenigen vorm aangesloten zijn of na 1 Juli 1942 aangesloten zijn geweest’ bij de Weerafdeling (WA), de Germaanse SS of de Nationale Jeugdstorm. Op 18 oktober werd de datum van juli 1942 gewijzigd in die van 1 februari 1941.²⁵

23 Geciteerd in Schoot Uiterkamp, “Voorloopig in alle stilte”, 184.

24 A.D. Belifante, *In plaats van bijlijtesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978) 1-9, 53.

25 *Publicatieblad van het Militair Gezag* no. 1 (19 sept. 1944) ‘Eerste algemeene lastgeving Militair Gezag’, 12 sept. 1944; *idem* no. 6 (23 okt 1944) ‘Tweede algemeene lastgeving Militair Gezag’, 18 okt. 1944.

The image shows an open ledger book with handwritten entries. The right page is numbered 30. The entries are organized into columns, likely representing dates, names, and monetary amounts. The handwriting is in Dutch and appears to be from the mid-20th century. The book is bound in the center, and the pages are slightly aged and yellowed.

Pagina uit het 'nieuwe boek'. Collectie SHCL, archief NV Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia.

Ook binnen de mijnen besloot men besmet personeel uit de bedrijven te verwijderen. Commissies stelden onderzoek in en er werden regels opgesteld om willekeur te voorkomen. Het was vermoedelijk de directie van de Willem-Sophia die op 1 oktober 1944 het volgende vastlegde: elk personeelslid met een Duitse nationaliteit werd ontslagen met ingang van 17 september 1944, de dag waarop de mijn was bevrijd. Dat was ook het geval met personeel dat lid was geweest van de NSB. Hierop kwamen twee uitzonderingen: geschorst werden zij, die hun lidmaatschap vóór 1 januari 1941 hadden opgezegd en zich daarna 'behoorlijk' hadden gedragen. Hetzelfde gold voor hen, die alleen lid waren geweest van bijvoorbeeld het Nederlandsche Arbeidsfront (NAF, de nationaalsocialistische vakcentrale). Deze richtlijnen waren in wezen strenger dan die door het MG waren opgelegd, vooral als we kijken naar de genoemde data. Na een grondig onderzoek door een commissie, konden de geschorsten eventueel weer in dienst worden genomen.²⁶

26 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 678, dossiermap 46: doorslag briefje Onderzoekingscommissie Heerlen, 6 okt. 1944; inv.nr. 677, dossiermap 'behoort bij 47': 'Richtlijnen voor ontslag', niet ondertekende doorslag, 1 okt. 1944.

Met de commissie werd een voorlopige Commissie van Bijstand (CvB) bedoeld, die de directie van de Willem-Sophia op 6 oktober 1944 aanstelde. Ze bestond uit vijf leden, ooit door het personeel gekozen vertrouwensmannen, plus een secretaris. Een van de taken was de bij de commissie 'ingebrachte wenschen en klachten van politieke aard te onderzoeken en aan de Directie voor te leggen'. De CvB zou alleen die zaken behandelen die schriftelijk en voorzien van naam en handtekening waren binnengekomen. Het lid J. J. Ploum vond het een bezwaar dat alleen schriftelijke klachten behandeld werden. Sommige mijnwerkers konden moeilijk schriftelijk iets onder woorden brengen. Op voorstel van M. J. Schreijen werd daarop besloten wekelijks een spreekuur te houden waar mensen hun klachten konden uiten. De secretaris zou daarna een verslag maken, dat de klager kon ondertekenen.²⁷

Een maand later kwam er na verkiezingen een definitieve commissie tot stand. Ze bestond uit twee technische beambten, twee man namens de ondergrondse arbeiders en één namens de bovengronders, allemaal anderen dan voorheen. De toegevoegde secretaris bleef dezelfde persoon. Ook in andere mijnen werden Commissies van Bijstand opgericht, op initiatief van het Militair Gezag.²⁸ Het MG stelde ook een klachtenregeling op.²⁹ De Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg hadden intussen op initiatief van Staatsmijnen strengere en uitgebreidere richtlijnen uitgegeven die de Commissies moesten gaan toepassen. Met betrekking tot NSB'ers werd gesteld dat dezen werden ontslagen, maar als men vóór of rond mei 1940 het lidmaatschap had opgezegd, kon het ontslag opnieuw worden beoordeeld. Leden van bijvoorbeeld de Landwacht, WA, of SS, werden eveneens ontslagen. Het gedrag van leden van het NAF of Duitsgezinden moest individueel beoordeeld worden, waarbij de CvB advies moest uitbrengen. Maar met betrekking tot functionarissen van het NAF en andere organisaties golden strengere regels.³⁰ Ook deze richtlijnen waren eerder geformuleerd dan die van het MG en waren strenger van inhoud. Pas op 10 februari 1945 kwam het bevel om ook hen te arresteren, die vrijwillig in dienst waren getreden van Landwacht Nederland of bij de Landstorm Nederland.³¹

27 *Ibidem*: Bekendmaking van De Groot, 6 okt. 1944; notulen van de CvB-vergadering, 6 okt. 1944.

28 *Ibidem*: 'Verkiezing van 3 arbeidersleden voor een voorlopige commissie van bijstand', 7 nov. 1944; 'Bekendmaking', 16 nov. 1944. Erik Nijhof, 'De hoogtijdagen van het overleg (1940-1965)', in: Knotter (ed.), *Mijnwerkers in Limburg*, 341-342; Jan Peet en Willibrord Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Amsterdam/Zwolle 2009) 228-229.

29 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 677, dossiermap 'behoort bij 47': 'Reglement voor de behandeling van klachten door de Commissies van Bijstand'. Concept M.C.M. 11/12/44; 'Reglement voor de behandeling van klachten door de Commissie van Bijstand', Heerlen, 15 jan. 1945.

30 *Ibidem*: 'Brief Directie Staatsmijnen aan de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg No. 4282 S.Z.', Heerlen 9 okt. 1944, Afschrift no. 13643/1944.

31 *Publicatieblad van het Militair Gezag* no. 18, 1945. 'Algemeene lastgeving van den Chef van den Staf Militair Gezag', 10 febr. 1945. Zie ook: Belinfante, *In plaats van bijtjessdag*, 82-84.

De CvB van de Willem-Sophia werkte hard. Er werden adviezen uitgebracht aan de directie, die deze, voor zover uit de overgebleven correspondentie bij de Willem-Sophia valt na te gaan, zonder meer overnam. De directies moesten aan het Gewestelijk Arbeidsbureau in Heerlen toestemming vragen of ze mensen mochten ontslaan. Bij de Willem-Sophia vroegen ze onder meer het ontslag aan van 140 Duitsers, 15 Nederlandse ondergrondse en vier bovengrondse arbeiders. Per persoon ontving men hierna een bevestigend briefje van de afdeling Mijnbemiddeling. Vanaf december 1944 moesten de directies ook aangeven of de voor ontslag voorgedragen mannen werden beschouwd als ‘ongewenscht personeel’, overeenkomstig het advies van de Commissie van Bijstand.³²

De Commissies werden geholpen door gemeentelijke opsporingsdiensten. Zij stelden lijsten op van mensen die in hun gemeente lid waren geweest van het NAF, van de NSB, of van andere ‘foute’ organisaties. Op deze lijsten stonden niet alleen persoons- en adresgegevens, maar ook stamboeknummers en bijvoorbeeld tot wanneer iemand zijn lidmaatschapsgeld had betaald. Op de lijsten van Spekholzerheide kwamen ook namen voor van personeel, dat bij de Willem-Sophia had gewerkt. Het is moeilijk te zeggen hoeveel mannen binnen deze mijn werkelijk lid waren van het NAF en of de NSB. Het aantal op de verschillende lijsten komt niet steeds overeen. Op een lijst van NAF/NSB leden staan 35 namen, onder wie negen NSB’ers. Op een lijst ontslagen personeel staan echter maar 21 namen (17 ondergronds en vier bovengronds personeel) onder wie 18 NSB’ers, één SS’er, één man die deel had genomen aan een Wehrsportkamp en één man met de Italiaanse nationaliteit die genoteerd stond als ‘Nazi’. Zes namen komen op beide lijsten voor. Op weer een andere lijst, met personen die in september 1944 wegens politieke redenen ontslagen waren, staan 44 namen, 29 ondergronds en 15 bovengronds. Voor een deel komen ze overeen met eerdere genoemde namen.³³

Zeven namen komen niet alleen voor op de namenlijsten met NAF/NSB-leden uit Spekholzerheide, maar ook in het oude schrift en nieuwe boek, waarin de tewerkgestelden werden geregistreerd. Dit is ook het geval met één man die in Bocholtz woonde. Hij stond niet op genoemde NAF/NSB lijst, maar wel op de lijst vanwege NSB-lidmaatschap ontslagen personeelsleden. De acht namen komen

32 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 687, dossiermap 127: doorslag brief aan Gewestelijk Arbeidsbureau Heerlen, 25 okt. 1944; voorbeelden toestemming: bericht Gew. Arbeidsbureau Heerlen, 22 nov. 1944; Brief no. 10467 van Gew. Arbeidsbureau Heerlen aan directie Willem-Sophia, 14 dec. 1944.

33 *Ibidem*, inv.nr. 677, dossiermap ‘behoort bij 47’: I.D., ‘Spekholzerheide: Lijst van personen die lid (geweest) zijn van de N.A.F.’, 27 okt. 1944; I.D. Kerkrade, ‘Spekholzerheide lijst van personen, die lid (geweest) zijn van de NSB’, 26 okt. 1944; gecorrigeerd 27 okt. 1944; ‘Lijst van leden van het N.A.F. (eventueel N.S.B.); inv.nr. 126: ‘Ontslagen personeel (ondergronds)’; ‘Ontslagen personeel (bovengronds)’; inv.nr. 689, dossiermap 147: ‘Personen, die in september 1944 wegens politieke redenen ontslagen zijn’, vervallen versie afd. pers., 6 maart 1946 en definitieve versie 13 maart 1946.

ook in andere bronnen van de Willem-Sophia voor. Daarom kunnen we iets dieper op hen ingaan. Ze hadden tijdens de oorlog in deze mijn gewerkt, en stonden op lijsten met namen van hen die vanwege NSB-lidmaatschap of om andere politieke redenen in of op 17 september 1945 waren ontslagen. Behalve de genoemde man, woonden ze dicht bij de mijn in Spekholzerheide of in Kaalheide. Eén werd op 27 augustus tewerkgesteld, twee in september, en één in oktober 1945. De overigen arriveerden in februari, maart en april 1946 vanuit het kamp Spekholzerheide. Hun leeftijd varieerde van begin 25 tot 54 jaar bij het begin van hun tewerkstelling. Ze waren houwer, stutter of bankwerker geweest en bleven dat ook. Alleen een meesterhouwer werd nu schudgootmeester.

Intussen waren de gevangenen nog in afwachting van een berechting. De eerste veroordelingen kwamen pas in september 1945 tot stand via Tribunaal en Bijzondere Gerechtshoven. Eind oktober 1945 trad het Besluit politieke delinquenten in werking. Op basis van dit besluit werden veel gevangenen eind 1945, begin 1946 uit de kampen ontslagen en onder bepaalde voorwaarden buiten vervolging gesteld. Het ging hierbij om zogenaamde 'lichte gevallen' waarbij we moeten denken aan mensen voor wie de eventuele straf korter zou uitvallen dan de periode dat men al gedetineerd was. Bijvoorbeeld 'brood-NSB'ers', nationaal-socialisten die alleen maar lid waren geweest en geen functie binnen de beweging hadden uitgeoefend.³⁴

Moesten in het najaar van 1944 de mijnbedrijven nog gezuiverd worden van 'ongewenste elementen', al in het voorjaar van 1946 deed zich de kwestie voor hoe te handelen met ex-NSB'ers. Konden ze na de vrijlating uit het kamp weer als vrije mijnwerkers in dienst treden? De Mijn Industrie Raad (MIR), de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie voor het Mijnwezen, besliste in februari 1946 dat NSB'ers, die vrij waren gelaten, weer als gewone Nederlanders moesten worden beschouwd. Ze konden volgens de Raad opnieuw in dienst worden genomen op een door de bedrijfsleiding, in overleg met de CvB, aan te wijzen plek. Een toezichthoudende functie was voorlopig echter nog niet voor hen weggelegd. Reeds in het najaar van 1946 werd ook deze beperkende maatregel opgeheven, mits bedrijfsleiding en Ringleiden (personeelsvertegenwoordigers) geen bezwaar aantekenden.³⁵

De veranderende regels zijn zichtbaar aan de hand van de acht hierboven beschreven personen. Na een werkduur van 20 dagen tot één jaar en vier maanden kwamen ze vrij, omdat ze uit het kamp waren ontslagen. De delinquent die na 20 dagen weer buiten stond, was lid geweest van de WA, voor hoe lang is niet bekend.

34 Belifante, *In plaats van bijltjesdag*, 112, 115, 118-129, 136-137.

35 Verslagen van MIR-vergaderingen in *Bulletin Steenkool. Bedrijfstijdschrift van de Nederlandsche Steenkolenmijnen* nr. 4 (4 febr.), 5 (16 febr.) en 17 (3 okt. 1946).

Toegangsweg tot de mijn Willem-Sophia in Spekholzerheide, 1940. Fotocollectie SHCL.

De man met de langste werkduur was een paar jaar lid geweest van NAF, WA en NSB. Sommigen waren waarschijnlijk alleen maar lid geweest. Want anders is niet te verklaren dat drie personen met toestemming van de CvB al in maart 1946 weer in dienst mochten treden van de mijn, en één in mei 1946. Enkele voorbeelden volgen hierna. Van de overige vier is herintreding niet bekend, omdat hun ontslag uit het kamp buiten de onderzoeksperiode valt.

Zoals eerder vermeld in de paragraaf over ontslagredenen, werden er op 27 augustus 1945 ook 20 SS'ers tewerkgesteld. Dat was duidelijk een vergissing. SS'ers golden als echte landverraders, die in (krijgs)dienst waren getreden van de Duitse vijand.³⁶ Ze waren er vermoedelijk doorheen geslipt. Overeenkomstig de bovengenoemde lastgevingen van het MG waren ze gearresteerd. Maar volgens het besluit van 18 augustus 1945 waren ze niet welkom in de mijn, het ging daarbij alleen om NSB'ers.³⁷ Niemand van hen had ooit bij de Willem-Sophia gewerkt. Het waren overwegend jonge mannen, 12 waren jonger dan 25 jaar, vijf waren 33 jaar en ouder. De jongste was 18 jaar, de oudste 46 jaar. Ze werden spoedig weer ontslagen, vijf

36 Belinfante, *In plaats van bijtjesdag*, 340-342.

37 Schoot Uiterkamp, "Voorloopig in alle stilte", 182-184.

begin september en de overige 15 op 23 september 1945. Met als reden: SS. Ze werden naar een ander kamp overgebracht, in afwachting van hun berechting. Acht man werden later opnieuw aangesteld. Was inmiddels duidelijk geworden dat ze geen SS'er waren geweest? Twee werden opnieuw aangesteld op 29 november en drie op 3 december 1945. Van de overigen kwamen er twee naar de Willem-Sophia in april en de laatste op 7 november 1946. De acht die een nieuwe tewerkstelling kregen werden niet snel uit het kamp ontslagen. Eén werd na een paar maand overgeplaatst naar een strafkamp, een paar werden door de mijn ontslagen. En één werd op verzoek van het Beheer naar de mijn Maurits overgeplaatst in februari 1947, en was dus nog geen vrij man. Twee kwamen pas vrij in april en juli 1947. Een duidelijk verschil van behandeling als we de gegevens vergelijken met hen die alleen beschuldigd werden van een NAF- of NSB- lidmaatschap.

Concluderend kunnen we stellen dat slechts van een paar mensen zeker is waarom ze gedetineerd waren. Die mannen hadden ook voorheen bij de Willem-Sophia gewerkt, en daardoor was meer over hen bekend. Het grootste deel had in andere mijnen gewerkt. Waarschijnlijk geldt ook voor hen dat het NSB'ers waren geweest. Ze waren er anders bij de eerste schifting al uitgehaald, net als de personen die wegens SS-lidmaatschap werden ontslagen.

Casussen

Hoe de zuivering en tewerkstelling in de praktijk functioneerden, wil ik verduidelijken aan de hand van enkele uitgewerkte voorbeelden. De namen zijn gefingeerd, maar de feiten zijn gedocumenteerd. De in 1910 in Spekholzerheide geboren Lou werkte vanaf zijn achttiende in de mijn Willem-Sophia en klom uiteindelijk op tot meesterhouwer. Hij werd lid van de NSB en vanwege dit lidmaatschap op 17 september 1944 ontslagen. In een briefje aan de Commissie van Bijstand vroeg hij beleefd om zijn werk weer te mogen hervatten. Hij was ooit inderdaad NSB-lid geweest, maar dat was lang geleden.

Eind 1940 toen ze hier op Spekholzerheide de andere mensen de Uniespeldjes en vlaggen begonnen af te trekken kon ik mij daarmee niet meer vereenigen, en daar de andere handelwijze er op wezen dat hun werken en streven er op gericht waren het Nederlandsche volk in het ongeluk te storten en zoo hun beloften en leuzen met voeten tredende zag ik mij genoodzaakt mij als lid te laten rooijeren.

Zijn verweer mocht niet baten. Hij stond op een NSB-lijst en bleef op grond daarvan ontslagen. Lou kwam in het kamp Spekholzerheide terecht en werd van daaruit, precies een jaar nadat hij ontslagen was, tewerkgesteld op zijn oude mijn. Hij was medisch goedgekeurd en hij stond op de lijst in dienst genomen personeelsleden. Achter zijn naam werd in het oude schrift en het nieuwe boek als functie 'schudgootmeester' genoteerd, nagenoeg hetzelfde niveau als zijn vroegere. Na een half jaar werd hij op 19 maart 1946 uit de mijn ontslagen omdat hij als vrij man het kamp mocht verlaten. Een week later trad hij weer in dienst bij de mijn. Niemand had bezwaar gemaakt, nadat de mijnpolitie op 26 maart 1946 verslag had uitgebracht. Uit inlichtingen van de vreemdelingendienst te Kerkrade was gebleken dat hij in 1936 lid was geworden van de NSB en dat hij nog in 1942 contributie had betaald, 75 cent per maand. Verder was hij van augustus 1940 tot februari 1941 lid geweest van de WA en beschikte hij over een spaarkaart van het WA-uniformfonds. Zijn feitelijke betrokkenheid bij nationaalsocialistische organisaties had dus wel iets langer geduurd dan zijn eerdere geciteerde verklaring suggereerde. Desondanks oordeelde de politie gunstig over hem. Hij werd weer schudgootmeester en later bevorderd tot loonniveau 11/10.³⁸

Een soortgelijk verhaal is te vertellen over de in 1891 geboren Math, die ook in Spekholzerheide woonde en zo'n tien jaar als stutter had gewerkt bij de Willem-Sophia. Hij werd geschorst na de bevrijding. De CvB stelde een onderzoek in. Hij ondertekende een geschreven verklaring waarin hij zei dat hij ongeveer anderhalf jaar lid van het NAF was geweest. 'Wat het NAF feitelijk voor 'n beweging was, weet ik tot op den dag van vandaag nog niet. Ik ben maar lid geworden, omdat die propagandist mij hierover geregeld lastig viel'. Volgens de regels adviseerde de Commissie hem, na de schorsing, weer per 1 december 1944 aan te stellen. Directeur De Groot nam het advies over. Op 17 november 1944 schreef de CvB echter aan de directeur dat nader onderzoek (te weten de ledenlijst van NAF/NSB-leden) had uitgewezen dat Math lid was geweest van de NSB en 'dat leden van de voormalige N.S.B. uit het bedrijf geweerd dienen te worden'. Hij was lid vanaf 18 december 1941 en van het NAF van mei 1942 tot januari 1944. De commissie adviseerde daarom Math te ontslaan. Dit advies werd overgenomen en het ontslag ging in op 15 oktober 1944. Waarschijnlijk zat hij intussen al gedetineerd in het kamp Spekholzerheide. Vanaf 27 augustus 1945 werd hij in zijn oude functie van stutter tewerkgesteld in de Willem-Sophia. Vier maanden later werd hij ontslagen, omdat

38 De levensbeschrijving is gebaseerd op de in noot 33 genoemde bronnen en op SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 138: 'Onderzoek door de mijnpolitie betreffende de politieke betrouwbaarheid van (...)', 26 maart 1945; inv.nr. 689, dossiermap 145: Mijns Willem-Sophia onder Beheer: 'In dienst genomen Duitschers, N.S.B. ers, e.d. in de maand maart 1946'. Het citaat is uit *Ibidem*: dossiermap 47, envelop op naam: Met de hand geschreven briefje aan M.H., Spekholzerheide, 4 nov. 1944.

hij het kamp mocht verlaten. Blijkbaar wilde hij graag ondergronds blijven werken. Zijn naam stond op een lijst van personen die kenbaar hadden gemaakt, dat ze weer terug wilden komen in hun oude mijn. Mensen konden bezwaar indienen, maar dat gebeurde niet. En zo kwam ook Math op de lijst met mensen die als oud-NSB'er in maart 1946 weer in dienst werden genomen.³⁹

Tot slot nog een voorbeeld van iemand die nadat hij vijf maanden als machinist tewerk was gesteld in de Willem-Sophia, en uit het kamp was ontslagen, weer op zijn oude mijn wilde terugkeren. Jo had daar 16 jaar gewerkt als locomotiefmachinist. Hij was om politieke redenen ontslagen en was alleen lid van het NAF geweest. Nadat duidelijk was geworden dat Jo terug wilde komen leverde een andere, vrije mijnwerker een met potlood geschreven en ondertekende, ongedateerde verklaring in bij de Commissie van Bijstand. Hij schreef dat Jo 'mij bedreigt heeft mij ergens te bezorgen waar ik nog nooit geweest was d.w.z. het Conctraciekamp'. Deze verklaring werd in behandeling genomen en zonder schrijffouten overgetypt. Zou dit de enige klacht tegen Jo zijn geweest? In elk geval werd hij niet in maart 1946 aangenomen, omdat de Commissie bezwaar maakte.⁴⁰

Conclusie

Een jaar na de bevrijding van Zuid-Nederland werden de eerste politieke delinquenten toegelaten tot de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide. Van 27 augustus 1945 tot en met 6 juni 1946 lieten 641 gevangenen zich daar registreren als tewerkgestelde. De kenmerken van deze eerste lichting zijn nauwkeurig in kaart gebracht. Het ging in eerste instantie om jonge, geschoolde oud-mijnwerkers die vóór en tijdens de oorlog in mijnen in de buurt hadden gewerkt, maar gewoonlijk niet op de Willem-Sophia. Zij werkten in akkoord, zoals alle ondergronders, en kregen loon conform hun functie en ervaring. Meer dan de helft verliet de mijn binnen zes maanden, omdat ze uit het kamp werden vrijgelaten. Het waren in aanvang niet de ergste 'foute Nederlanders'. Ze waren alleen lid geweest van het NAF of de NSB. Een deel van hen kon opnieuw aan de slag in dezelfde mijn, na toestemming van de Commissie van Bijstand. In anderhalf jaar waren ze van 'ongewenste elementen' weer 'gewone Nederlanders' geworden.

Het blijkt dus dat de eerste lichting politieke delinquenten zich niet wezenlijk

39 De levensbeschrijving is gebaseerd op de in noot 33 en 38 genoemde bronnen en op: *ibidem*: dossiermap 47, envelop op naam: diverse brieven; *ibidem*, dossiermap 'behoort bij 47': 'Bekendmaking', medio februari 1946.

40 Levensbeschrijving is gebaseerd op de in noot 33 en 38 genoemde bronnen; citaat uit briefje in *Ibidem*: dossiermap 47, envelop op naam.

onderscheidde van de vrije mijnwerkers, afgezien van hun ‘foute’ sympathieën. Toch is het niet gezegd dat zij representatief zijn voor andere mijnen. Daar werden pas vanaf april, maar vooral na 1 juni 1946 gedetineerden vrijwillig tewerkgesteld. Afkomstig uit alle delen van het land, waren die delinquenten vermoedelijk geen oud-mijnwerkers. Uit literatuur blijkt dat daar op den duur ook zwaardere gevallen van collaboratie tussen zaten.⁴¹ In de mijn Willem-Sophia is daarvan in de onderzochte periode geen sprake. Van afkeer tegen ‘foute mijnwerkers’ is niets gebleken. De besproken casussen wekken de indruk dat de meeste mijnwerkers van de Willem-Sophia jegens hen niet haatdragend waren en ex-gedetineerden weer in hun midden opnamen. Zij hadden als straf gevangengezeten en konden, net als voorheen, blijven wonen en werken in Spekholzerheide. De vraag in hoeverre dat ook voor de lichteningen na juni 1946 geldt en ook voor andere mijnen, kan pas na verder onderzoek worden beantwoord.

41 Voorbeelden: Isabel van Boetzelaer, *Oorlogsouders. Een familiekroniek over goed en fout in twee adellijke families* (z.p. 2017); Ad Fransen, *Vaderskind* (Amsterdam en Antwerpen 2015).